

Miroslava Rektorisová

Na vědecké frontě klid?

Rozhovor s akad. Františkem Šormem, vyslaný v rozhlasových novinách 23. března, byl z prvních znamení, jímž dával oficiální představitel vědy najevo, že Akademie existuje i po proslulém lednovém zasedání ÚV KSČ. Z interview nijak neplynulo, kdo k němu dal popud, ale to je jedno. Dobré důvody mohl mít i předseda Akademie i redaktor rozhlasu. Vždyť u nás — zvláště pak v klíčových situacích — občané vždycky rádi slyší náhledy těch, za nimiž toji solidní vědecká práce. Není to ani české ani slovenské minus. Právě naopak. Takže škoda zbytečného prodávání.

Novinář je nejspíš poslední, kdo by reklamoval včasné a hojně zhotovování rezolucí a manifestů. Tak jako tak chodí samy od sebe a jsou jich stohy.

Zato bude novinář první, kdo se s chutí požene po zasvěcených a ne moc odležených informacích. Nikoli na posledním místě také o tom, co se ve vypjatých okamžicích dále nebo děje v naší vrcholné a monopolní vědecké instituci. Po týdnech, vlastně po měsících hlubokého mlčení, se konečně dozvídá, že:

„Naše věda dosáhla značného rozvoje i mezinárodní proslulostí přesto, že ani ona nebyla ušetřena určitých administrativních zásahů a deformací. V tom směru byla však rozdílná situace v oblasti přírodních a technických věd. Naši Akademii se podařilo vytvořit relativně široký prostor pro svobodné bádání v oblasti přírodních a technických věd... Deformacím a administrativnímu zasahování však byly ve velkém rozsahu vystaveny společenské vědy. Důvodem toho byly představy o nadřazenosti ideologie nad vědou a z toho bylo odvozováno, že společenské vědy mohou být dirigovány zvenčí, pomocí politické moci. Očekáváme, že společenské vědám bude nyní dána taková možnost a taková svoboda volné diskuse, aby se mohly rozvíjet plně, tak, jako tomu bylo dříve již u přírodních a technických věd.“

Podle lapidárního odstavečku je situace v Akademii jasná a — snad až na zanedbatelné drobnosti — celkem v pořádku. Nemůžeme přece podsouvat povrchní pohled nebo dokonce mezery ve faktografii právě předsedovi instituce, o níž je řeč. Kdo může znát situaci ještě zasvěceněji! Nanejvýš lze namítnout proti slovesným tvarům „nebyla ušetřena“, „byly vystaveny“, „bylo odvozováno“. Jsou okšlivé. Protože však na kulturu mluveného projevu už málokdo dbá, věci bychom se nezdržovali, kdyby za neosobními formulacemi vězela jen neobratnost. Ony jsou však funkční.

Jak to bylo v oblasti společenských věd, napsal a 27. března v Práci otiskl akademik Jaroslav Průšek. To, co se do článku nevešlo, máme v ruce. Pokusíme se dešifrovat, co se skrývá za pasivními tvary. Kromě postřehů akademika Průška nám poslouží úryvky

z rezolucí (přišly většinou z přírodovědných ústavů Akademie) a osobní vysvětlivky odborníků. A aby luštění nebylo přespříliš namáhavé, proložíme montáž autentickými, docela banálními příhodami ze života.

Poučku o nadřazenosti ideologie nad vědou akademik Šorm v posledních dnech několikrát výslovně zahrhl. Došlo také — snad i pod tlakem kritiky zdola — k odumrtí asi půldruhého tuctu protismyslných direktiv („Už týden smíme číst všechny zahraniční časopisy“, chválí si historička). Ale stejně je tu záhada. Uhodneme sice, kde hledat duchovní otce teze o podřízenosti vědy ideologii, kdo nám však poví, zda ji vedení Akademie uznávalo, tolerovalo nebo do jaké míry s ní žilo na válečné noze? „Jakmile došlo ke konfliktní situaci mezi politickými a vědeckými pracovníky (mluví filosof), presidium i předseda tu linii také sami uplatňovali. Stáli vlastně na straně politické moci.“ Redakce Literárních novin o tom vlastně ví své (rok 1964) a případ Ivana Svitáka je ještě názornější (r. 1965). Ten byl bez vyšetřování usnesením presidia Akademie propuštěn z Filozofického ústavu ČSAV den poté, kdy se jeho věc projednávala v ideologické komisi ÚV KSČ. Předmětem zákroku nebyla ke všemu vědecká práce, ale pokus uveřejnit v časopise Tvář část úvahy o poezii plus roztomilá, ale v dnešním světle úplně nevinná filosofická pohádka, kterou Sviták četl v Paravanu. Aféru pak velice volně vylíčili představitelé Akademie v dopise ústavům. Jen tak na vědomí. Jako za Marie Terezie.

„Akademie je rakousko-uherský oufand,“ taxuje ústřední aparát fyziolog. „S námi, s vědeckými pracovníky ústavů se tam zachází ne jako s podezřelými, ale jako s obžalovanými.“

Loni v létě se stalo toto: na mezinárodní orientalistický kongres v USA jmenovala Akademie dvoučlennou delegaci; asi dvě desítky dalších orientalistů chtěly odjet soukromě, za své. Potíže nastaly, když SSSR odvolal účast svých delegátů. Nejdřív postihly naši deputaci, ze solidarity (zřejmě vedení Akademie) nejelí nikam. Některým ze soukromých účastníků se podařilo odcestovat. Ale dvě orientalistky, které se vydaly na cestu až 12. srpna, dojely jen na hraniční přechod. V Chebu jim orgánové Pohraniční strážě sebrali pasy a zdvořile, ale rozhodně je odmítli pustit dál. Důvod jim prý sdělil Akademie. Téhož dne obě ženy písemně protestovaly u předsedy Akademie. Protože se nic nehnilo, přinesly do naší redakce kritické glosy. Poznámky vyjadřovaly podivení, že si Akademie osobuje právo libovolně manipulovat s pracovníky vědeckých ústavů, místo aby chránila jejich svobody. Ale texty nevyšly, cenzura je zabavila. Perfektně zorganizováno, že? Rozhodně líp, než písemný styk se stranami. Tyto vědecké pracovnice totiž čekají na odpověď a na úhradu zbytečně vydaných peněz dodnes. Už tedy třičtvrtě roku.

„Obrazně jsme žili bez ochrany a bez pomoci asi tak, jako když želvě odříznou krunýř,“ vyjádřil se v jiné souvislosti vedoucí pracovník jejich ústavu. „Kladli jsme si otázku, nač vlastně tyto představitele máme.“

„... Demokrizační úsilí musí proto nalézt živnou půdu v ČSAV, na vysokých školách i v resortních ústavech. Také zde se v různé míře uplatňoval škodlivý vliv nesprávného výběru osob i direktivního úsilí,“ říkají v rezoluci pracovníci biologických ústavů ČSAV a formulují ještě protest v dokumentech tohoto druhu ojedinělý. Jistěže spravedlivý. Nechtějí, aby se zkompromitovaní političtí a vědečtí pracovníci odsouvali na vědecká a výchovná pracoviště. Nebezpečí je právě teď určitě reálné. A kádrování bývá v podobných případech milosrdnější, než jakému uvykli skuteční tvůrci badatelé.

V únoru 1959 odevzdal pracovník z oboru elektrotechniky kandidátskou práci (podle vyhlášky má jeho pracoviště zajistit do šesti měsíců obhajobu). Půldruhého roku bylo hluboké ticho. Autora práce, byl nebyl politicky organizovaný, napadlo, že stranické orgány figurují i při udělování vědeckých hodností a intervenoval u tajemníka svého občanského výboru. Správná stopa pak vedla na městský výbor KSČ. Tam se dozvěděl toto: Výbor záležitost ještě neschválil, proto obhajoba vázne. Zkrátka došlo k ní za dva roky a za jeden měsíc. Postižený přišel samozřejmě o víc než jen o omluvu. Škoda byla finanční i vědecká (šlo o práci technickou).

Jistěže se můžeme bavit o tom, do jaké míry je jeho příběh typický. Jenže, at je ojedinělý nebo endemický, jde o víc než o šlendrián. Jak to, že funkcionáři Akademie dopouštěli, aby se do čisté vědecké záležitostipletla politika, podpíraná poučkami o primárnosti ideologie (tady možná tezí o třídním boji)?

V rozhlasovém projevu jsme se dověděli, že ani věda nebyla ušetřena deformací. Odedávna však víme, že mezi námi žijí lidé — také vědci — kteří se pokřiveninám vzpírali a ubránili. Nakolik jim oponovali jednotliví funkcionáři Akademie, není veřejně známo. Zato je nepochybné, že četní pracovníci ústavů Akademie a celé kolektivy odmítali a odmítají deformace zevnitř i zvenčí. Ani jim ovšem nezbyvá než v rezolucích požadovat to, co mělo být samozřejmá realita: demokracii, svobodnou kritiku atd., jak to známe. („Slovo je zatím jedinou zbraň progresivních sil,“ stojí v jedné rezoluci.)

„Byla to jen obdoba toho, co se dalo v celém životě, kde také byli mnohdy vybíráni lidé beze všech předpokladů, dosahovali nejvyšších hodností a setrvali v nich až do smrti,“ zjišťuje akademik Průšek. „To byla hlavní příčina, proč se vytvářela propast mezi masami a vedením.“

Názor můžeme beze všeho přijmout, ať má takto racionální tvar, či ať z něj číší emoce.

„Vrcholné orgány Akademie, to je středověká enkláva,

va,“ tvrdí s temperamentem fyzik, kdežto filosof míní: „Centrum, které v krajních případech sáhne i k nejtužším policejně byrokratickým metodám.“ Důvody ke sporu, bohužel, nejsou: vždyť má v zásobě další, nepřilíš staré historky plné absurdit.

Ale můžeme namítnout z jiné strany. Bereme-li demokracii s vážností, nemůže pak přece vůli po změnách — byť třeba k lepšímu — vnášet ani do orgánů Akademie nikdo jiný než její příslušníci. Jinak bychom byli tam, kde předtím.

„To je právě to,“ říkají všichni. „My, pracovníci vědeckých ústavů Akademie, nejsme partnery ani pro presidium ani pro valné shromáždění. Je to uzavřená společnost. Víte, jak vzniklo presidium? Zvolilo se na valném shromáždění podle návrhů presidia. Co od něho čekáte? Stejně kuriózní bývaly volby členů a korespondentů Akademie. A do kolegií, která mají řídit vědeckou práci jednotlivých vědních oborů, se lidé nevolili, ale jmenovali. Jmenovalo je — presidium!“

Vida, další analogie s obecnou situací, dnes už našťásti historickou. Kde říci s užitekem pravé slovo, zatím nikdo nevěděl.

„Zásadní odpor k rozvinutí sebenepatrnějších prvků demokratického života se projevil například tvrdošíjným odmítáním požadavků stranických organizací ústavů, které naléhaly, aby jim byl umožněn vzájemný styk s komunisty v předsednictvu, stejně jako hrubým odmítnutím žádosti, aby se členové Akademie mohli častěji stýkat se soudruhy z presidia, odpovědnými za určité obory“ (akademik Průšek).

Díky této informaci jsem konečně pochopila, proč byla na plenární schůzi závodní organizace ROH Ústavu radiotechniky a elektrotechniky ČSAV vypracována rezoluce, ve které se kromě jiného požaduje, aby se na všech ústavech ČSAV a SAV při odborových závodních výborech zřídily odborné vědecké komise, které by měly alespoň konzultační právo ve všech záležitostech vědecké práce ústavu.

A také jsem pochopila elán, s nímž vědečtí pracovníci uváděli do života Celokaderní výbor ROH ČSAV. Iničiátoři instituce, která dosud neexistovala, vydali prohlášení, z něhož citujeme:

„Jednou ze základních skutečností, charakterizujících současný demokrizační proces, je faktická jednota všeho našeho lidu, která postupně vznikala jako spontánní reakce převážně většiny tohoto lidu na utlačovatelské metody byrokratické vládnoucí menšiny, a která se dotváří v dramatických událostech těchto dnů. Jejím základem i výrazem je požadavek plného obnovení osobních, politických, sociálních a hospodářských práv vracejících lidskou důstojnost každému občanu tohoto státu a vybudování nové společnosti, která by dala maximální záruky pro zachování těchto hodnot.“

Jistě, takových prohlášení jsou stovky. Pochopitel-

ně, neboť vědecktí pracovníci chtějí totéž, co ostatní občané. Tedy především možnost mluvit do věci, jež jsou pro ně životně důležité. Mluvit do nich hned nebo aspoň brzy. Protože však stále ještě nemají vlastní výběrový svaz, je v této chvíli společný Celoakademický výbor jediný existující partner pro výměnu názorů s hodnostáři Akademie.

Neudržitelný stav zdaleka nevádí jen několika uváděným ústavům. Názor, že nadcházející XXIV. valné shromáždění členů ČSAV by nemělo být bezobsažné, je docela běžný. Vědecké kolegium věd o státu a právu ČSAV adresovalo presidiu dopis, kde kromě jiného píše: „Ve vedoucích orgánech ČSAV došlo k takové koncentraci moci u malého počtu řídicích osob, jaká je neúnosná z všeobecně politického hlediska i z hlediska plnění vlastních úkolů Akademie. Za stejné nezáhodnoucí pokládá kolegium též rozbuželou kumulaci funkcí u některých jejích vedoucích činitelů, která mimo jiné neblahé důsledky způsobila i to, že ČSAV neměla možnost vyjadřovat k významným společenským otázkám samostatný názor čs. vědy. V té souvislosti má kolegium zato, že bude třeba zásadně uplatnit systém střídání osob ve vedoucích funkcích ČSAV...“

Sedmáctého dubna bude tedy o čem mluvit. A nezdá se, že by tentokrát mohlo zůstat jen u slov.

LL č. 7, 11. dubna 1968

Miroslav Holub, Otakar Poupá O tichu vědy

Ticho vědy je dnes dvojitý. Za prvé ticho vědě vlastní, ticho práce, která jde v laboratořích nezávisle na dobrém či zlém hluku kolem. Vědecká práce má svůj pohyb a svou logiku, která se nedá narušit, pokud se vůbec lidí a myšlenky pustí k práci. Jen na počátku padesátých let, kampaněmi za vědu podřízenou ideologií, kampaněmi za popření evidentního a nastolení nenastolitelného (jako je měnění biologických druhů, vznik buněk z neburné hmoty atp.) bylo toto dělné ticho narušeno. Přičemž vědy byly postiženy v nepřímé úměrnosti ke své exaktnosti. Z přírodovědných oborů šlo proto víc o biologii než o chemii a skoro vůbec ne o matematiku.

Kampaně zmizely z přírodovědeckých laboratoří. Zůstaly však na pracovištích duchovědných, neboť zhloubi padesátých let přežilo podceňování a podezírání těchto oborů.

Kromě toho bylo něco z ducha kampaní vestavěno do samé struktury pracovišť vznikajících právě v padesátých letech, která byla zároveň nejen největší bídou vědy, ale také dobou největšího nástupu nových lidí, vzniku nových oborů v našich podmínkách, dobou dosud nevidané materiální podpory vědy. Tak se stalo, že pomýlenost a deserce od vědecké pravdy byla

někdy selekčním, výběrovým tlakem. Pracovníci věrní svému přesvědčení nebo dokonce svým oborům (například genetice) byli vytlačeni na periferii života, zatímco hodnosti se pobíraly v přímé úměře k proklamaci za Lysenka, proti Einsteinovi, proti Wienerovi, nebo dokonce proti sociologii a proti filosofii.

Dále sama Akademie vznikla na principech odrážejících atmosféru padesátých let, jako přísně diferencovaná struktura, jejíž vrcholný orgán je relativně nezávislý na celku organismu, ustavuje sám sebe a mluví za celou vědeckou obec, i když jeho složení není zcela reprezentativní a sama volba členů se neděje bez zcela mimovědeckých zásahů.

Je-li mnoho z chyb, které se staly, vykládáno jako akty nových, nezralých lidí, pak je nutno uznat, že lidé sice namnoze uzzřali a dodatečně nabýli vědecké váhy, ale to, co učinili a proklamovali předtím, nesou přinejmenším tvář v tvář svým kolegům posud, a obraz vědce jako moudré a nenarušené osobnosti je poněkud zkomplikován.

Chyby minulosti, chyby vědecké a prohřešky proti vědecké pravdě se dosud odrážejí v кадровých profilech jako zásluhy a naopak podezřelí z doby před patnácti lety podržují svůj cejch v кадровých materiálech a v кадровých zrcích, i když třeba byli podezřelí jen z toho, co dneska tvrdí i nejmocnější ve vědecké obci.

Domníváme se, že diagnózu minulých nemocí a terapii si musí uvážit stávající vědecké instituce a stávající vědecké osobnosti samy. Věci jsou komplikovány tím, že jde o instituce v podstatě plně funkční a produktivní a naopak ne každá zrušená instituce (příkladně Akademie zemědělských věd) se může počítat mezi postižené tak zvanými deformacemi. Otázka je, zda instituce a zejména vrcholný vědecký orgán se může považovat za plně funkční jen vzhledem ke své materiální, odborné produkci a zapominat, že je tady jistý závazek vědy a Akademie a vysoké školy jako garanta pravdy, vědeckosti a morálky.

Domníváme se dále, že osobnosti si také mohou dopřát vědeckého ticha ke svým rozjímáním o minulé a budoucnou a nepředstírat si, že se něco spraví projevy založenými na krátké paměti; dobrá paměť je přece jednou z podstatných vlastností vědce. Trapných řečí bylo dost vdycky, dnes jsou ještě o něco trapnější, neboť úroveň diskusí, i novinových, rozhlasových a televizních se podstatně zvedla, a to díky umělcům, ekonomům, historikům i dělníkům. Bohužel ještě ne díky badatelům experimentálních oborů, ačkoli právě oni mají ověřitelnost, přesnost a dialektické myšlení v popisu práce.

Tu pak jsme u jádra věci: jaký je přínos vědy jako celku moudrosti a mravní páteři národa. Věda jako celek se vyjadřovala nadmíru hlučně v době ideologických konferencí, v boji proti kosmopolitismu, ba dokonce v boji proti vědě, neboť „buržoazní pavěda,